

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української археології та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського**

ПРЕЛОВСЬКА Ірина Миколаївна

УДК 930.2: 271.222(477+571) ”1917/1939”

**ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
1917–1939 рр.:
ЗБЕРЕЖЕНІСТЬ, КЛАСИФІКАЦІЯ,
АКТУАЛІЗАЦІЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ**

07.00.06 – історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Підписано до друку 25. 11. 2015 р. Формат 60x84/16.
Ум. друк.арк. 1,09. Обл. вид. арк. 1,71.
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі. Зам. № ____/2015.
Тираж 100 прим.

Поліграфічна дільниця
Інституту української археології та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі джерелознавства з новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор
ДАНИЛЕНКО Василь Михайлович,
Інститут української археографії та
джерелознавства ім. М. С. Грушевського
НАН України, відділ зарубіжних джерел
з історії України, провідний науковий
співробітник

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
БОРЯК Геннадій Володимирович,
Інститут історії України НАН України,
заступник директора

доктор історичних наук, професор
КАЛАКУРА Ярослав Степанович,
Київський національний університет ім.
Тараса Шевченка, кафедра архівознавства
та спеціальних галузей історичної науки,
професор-консультант

доктор історичних наук, професор
КИРИДОН Алла Миколаївна,
Державна наукова установа
“Енциклопедичне видавництво”, директор

Захист відбудеться “ ____ ” _____ 201__ р. о _____
годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.228.01 в Інституті
української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН
України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Інституту
української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського
НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розісланий “ ____ ” _____ 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. О. Песчаній

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Вихід з підпілля та повернення в Україну українських церков, відродження незалежності України, зняття заборон на вивчення низки наукових проблем і поступове розсекречення архівних документів зумовили появу оригінальних досліджень і публікацій з історії Української автокефальної православної церкви 1921–1930 рр., її наступниці Української православної церкви 1930–1939 рр., масових політичних репресій в Україні, зокрема організації переслідувань і знищення церковних діячів. Це сприяло виявленню, опрацюванню та введенню до наукового обігу раніше недоступних документів про утворення та діяльність УАПЦ (УПЦ) і посилило роль джерелознавства як галузі історичної науки.

Проголошення автокефалії православної церкви в Україні впродовж XX століття щоразу відбувалося тоді, коли послаблювався або переривався зв'язок з Російською імперією, а потім СРСР, і з'являлись умови проголошення незалежної Української держави. Проголошення автокефалії і структурна розбудова Української церкви вперше були здійснені під час Української революції 1917–1921 рр., що знайшло своє відображення в документальних джерелах. Джерела УАПЦ (УПЦ), які утворилися внаслідок адміністративної, богослужбової, богословської, церковно-освітньої та полемічної діяльності, акумулювалися у церковних осередках – канцелярії Всеукраїнської православної церковної ради (ВПЦР), у парафіяльних, повітових, округових та крайових осередках УАПЦ (УПЦ), приватних зібраннях, підрозділах органів державної влади УСРР, місцях позбавлення волі тощо.

Антирелігійна політика радянської влади і масові політичні репресії мали на меті повну ліквідацію УАПЦ (УПЦ). Впродовж 1920–1930-их рр. утворився масив відповідних документів, відбулося тотальне засекречення документальних джерел з історії цієї церкви і репресій карних органів влади проти неї. У цей же період знищувались національні засади української науки, занепадали галузі гуманітарного профілю, були репресовані науковці.

Обмежений доступ до церковних архівів та архівно-кримінальних справ репресованих діячів УАПЦ (УПЦ) спотворював інформаційне поле в суспільстві, вкорінював дезінформованість шляхом нагромадження штучно створених і наполегливо підтримуваних ідеологічних штампів. На час відновлення руху за автокефалію в УРСР 1989–1991 рр. документи і матеріали УАПЦ формації 1921 р. ретельно приховувались.

За відсутності документальних публікацій комуністична пропаганда формувала в суспільстві вороже ставлення до діячів УАПЦ (УПЦ). Важливим для джерелознавчого дослідження з історії автокефалії православної церкви в Україні є документальний масив УАПЦ (УПЦ) формації 1921 р.,

оскільки увага громадськості і науковців була привернута саме до знищеної радянською владою УАПЦ на чолі з митрополитом Василем Липківським з проголошенням її “Церквою-мученицею”.

Актуальною залишається проблема здійснення науково виважених досліджень на основі публікації джерел УАПЦ (УПЦ) у 1917–1939 рр., які мають первинне значення для вивчення церкви як суспільного інституту, а також оприлюднення інформації щодо знищення генерації українських церковних діячів часів “великого терору”. Заповнення прогалин в історіографії сучасних суспільних проблем та розвиток джерелознавства, як спеціальної галузі історичної науки, покликані розширити дослідницьке поле гуманітарних наук історичного, українознавчого, архівознавчого та інших напрямів.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана в межах планової науково-дослідної теми відділу джерелознавства новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України “Структура джерельної бази дослідження системних змін в українському суспільстві першої половини ХХ століття” (державний реєстраційний номер 0110U001973).

Метою дисертації є встановлення збереженості, достовірності, системи обліку і використання класифікація й актуалізація, комплексне дослідження інформаційного потенціалу та запровадження до наукового обігу джерел з історії УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- окреслити етапи дослідження і публікації джерел з історії УАПЦ (УПЦ), тенденції новітньої української історіографії та основні напрями розв’язання проблеми; відслідкувати процес формування, склад, структуру, стан збереженості архівних, археографічних та історіографічних джерел з історії УАПЦ (УПЦ); визначити методологічні засади дослідження;
- встановити структурно-джерелознавчі особливості соборних документів УАПЦ (УПЦ) у 1917–1939 рр., соборних діянь, ухвал та постанов, навколособорних матеріалів, документів про обставини скликання обох “надзвичайних” Соборів цієї церкви 1930 р. у контексті підготовки та проведення процесу “Спілки Визволення України”, протоколів Великих Покровських та Микільських Зборів ВПЦР, визначити їх інформаційний потенціал у справі дослідження особливостей соборної діяльності УАПЦ (УПЦ), антирелігійної політики та технології ліквідації церковного життя в Україні органами держбезпеки;
- провести класифікацію діловодних матеріалів ВПЦР, програмних документів автокефального руху та УАПЦ

- (УПЦ), церковних статутів, матеріалів з організації закладів духовної освіти, нарративних джерел, зокрема нарисів історії православних парафій в Україні за період українізації і приєднання до УАПЦ впродовж 1921–1926 рр.;
- проаналізувати архівні документи, які містять апологетичні праці провідних діячів УАПЦ, богослужбові та гомілетичні твори, церковно-полемічні публікації ідеологів УАПЦ та її ідейних опонентів, які збереглися у вітчизняних архівах та за кордоном, з метою визначення ідеологічної основи цієї церкви, причин протистояння православних осередків в Україні 1920–1930-их рр., а також походження частини обвинувачень діячів УАПЦ (УПЦ) під час репресій в період “великого терору”;
 - висвітлити особливості джерел особового походження: особові справи діячів УАПЦ, які відклалися в канцелярії ВПЦР, спогади учасників подій, епістолярій, некрологи, скласти опис виявлених зображальних джерел;
 - визначити інформаційний потенціал церковних періодичних видань УАПЦ в Україні та за кордоном, зокрема церковної преси 1920-их рр. в УСРР, періодичних видань УАПЦ (Соборноправної) в Німеччині та США як таких, що стали продовжувачами справи УАПЦ (УПЦ) після Другої світової війни після повного знищення цієї церкви в Україні;
 - розкрити стан збереження, обліку та використання нецерковних джерел, зокрема нормативно-розпорядчих документів радянських органів влади, оперативно-службової діяльності, таємних наказів, інструкцій та зведень секретно-політичних підрозділів органів держбезпеки, документів процесу “СВУ” в контексті історії УАПЦ (УПЦ), встановити специфіку формування судово-слідчих справ діячів цієї церкви і документів з питань реабілітації репресованих, показати зв’язок між репресіями проти церковних діячів та радянськими агітаційно-пропагандистськими публікаціями.

Об’єкт дослідження – комплекс джерел церковного і нецерковного походження, які містять інформацію про структуру, діяльність, стосунки з владою, суспільну і духовну роль УАПЦ (УПЦ) в 1917–1939 рр., а саме: актові, нарративні та просопографічні джерела, церковні періодичні видання в Україні та за кордоном (Німеччина, США), джерела нецерковного походження (документи радянських органів влади, таємні накази, інструкції, щотижневі зведення секретно-політичного відділу ДПУ УСРР, документи процесу “СВУ”, судово-слідчі документи 1937–1938 рр., реабілітаційні документи).

Предмет дослідження – закономірності формування і процесу утворення джерел різних видів з історії УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр.,

їх функціонування та відображення в них історичного процесу, особливості їх збереження і класифікації, автентичність і достовірність, інформаційні ресурси.

Методи дослідження. Методологічна й теоретична основа дисертації базується на досвіді теоретичних і практичних джерелознавчих досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема Б. Р. Боцюрківа¹, С. Білоконя², О. Богдашиної³, І. Войцехівської⁴, О. Ігнатуші⁵, Я. Калакура⁶, А. Киридон⁷,

¹ *Боцюрків Б.* Знищення Української Православної Церкви в Радянському Союзі у 1929–1936 рр. / Богдан Боцюрків // Сучасність. – 1990. – № 11 (355). – С. 80–91; *його ж.* Проблеми дослідження історії релігії та Церкви в Україні у міжвоєнний період: джерела та їх опрацювання / Богдан Боцюрків // Український археографічний щорічник / гол. ред. П. Сохань. – К.: Наукова думка, 1992. – Вип. 1. – Т. 4. – С. 285–294; *Bohdan R. Bociurkiv.* Church-State Relations in the USSR / *Bohdan R. Bociurkiv* // Max Hayward (ed.). Religion and the Soviet State: A Dilemma of Power, New-York–Washington–London, 1969. – P. 71–104; *Bohdan R. Bociurkiv.* The Ukrainian Autocephalous Orthodox Church 1920-1930: a case study in religious modernization / *Bohdan R. Bociurkiv* // Reprinted by permission of Westview Press from Religion and Modernization in the Soviet Union by Dennis J. Dunn. – Westview Press, Boulder, Colorado, 1977. – P. 310–347; *Bohdan R. Bociurkiv.* The Rise of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church. 1919–22 / *Bohdan R. Bociurkiv* // Geoffrey A. Hosking (ed.), Church, Nation and State in Russia and Ukraine (London, Macmillan), 1990. – P. 228–249.

² *Білокінь С.* Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.). Джерелознавче дослідження / Сергій Білокінь. – К., 1999. – 448 с.

³ *Богдашина О.* Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії: Навчально-методичний посібник. – 3-є вид., доп. та переробл. / Олена Богдашина. – Харків: “Видавництво Сага”, 2008. – 214 с.

⁴ *Войцехівська І.* Мемуаристика // Українська архівна енциклопедія. Д-М. Робочий зошит / Ірина Войцехівська. – К.: Держкомархів України, 2006. – С. 303–305; Історичне джерелознавство. Навчальне видання / Авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко, Б. І. Корольов, М. Г. Палієнко; Гол. ред. С. В. Головка. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.

⁵ *Ігнатуша О.* Документи державних архівів України з історії Української Автокефальної Церкви (1917 – 1930 рр.) / Олександр Ігнатуша // Архіви України. – К., 1994. – № 1 – 6. – С. 44–56; *його ж.* До характеристики архівних джерел з історії православної церкви та міжцерковних відносин в Україні: 20–30-ті рр. ХХ ст. / Олександр Ігнатуша // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий зб. наук. – Вип. 6. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – С. 60–69; *його ж.* Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. ХХ ст.) / Олександр Ігнатуша. – Запоріжжя: Поліграф, 2004. – 440 с.

⁶ *Калакура Я. С.* Особливості джерелознавчої критики архівно-слідчих документів / Ярослав Калакура // Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання: Зб. наук. праць / Ред. кол. Р. Я. Пиріг (голова) та ін. – К., 1998. – С. 19–23; *його ж.* Джерелознавство / Ярослав Калакура // Українська архівна енциклопедія. Д-М. Робочий зошит. – К.: Держкомархів України, 2006. – С. 105–106 *його ж.* Українська історіографія: Курс лекцій / Ярослав Калакура. – К.: Генеза, 2012. – 512 с *його ж.* Українознавче дослідження: теорія та методологія / Ярослав Степанович Калакура. – Тернопіль: Джура, 2012. – 292 с.

⁷ *Киридон А.* Державно-церковні відносини в радянській Україні (1917-1930-ті рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. іст. н.: спец. 07.00.01. “Історія України”. – К., 2006.–34 с.

О. Ковальчук⁸, М. Ковальського⁹, В. Кравченка¹⁰, Н. Миронець¹¹, В. Ульяновського¹² та ін.

Головними методологічними засадами дослідження джерел з історії УАПЦ 1917–1939 рр. є загальноприйняті в історичній науці принципи, зокрема історизму, об'єктивності, науковості та інші. Принцип історизму передбачає врахування суспільно-історичних умов виникнення джерел, їх соціальних функцій, етапів формування.

Принцип системності та всебічності, тобто цілісності вивчення комплексу джерел з історії УАПЦ 1917–1939 рр., вимагає використання всіх наявних джерел з досліджуваної проблеми з урахуванням обставин виникнення і функціонування масиву документів автокефального руху, а згодом УАПЦ (УПЦ) у 1917–1939 рр. Очевидно, що поява комплексу джерел з історії УАПЦ 1917–1939 рр. зумовлена радикальною зміною суспільно-історичних умов існування Православної церкви в Україні з 1917 р., подальшого розвитку автокефального руху, проголошення УАПЦ та її існування до т. зв. “самоліквідації” у 1930 р., а також процес її майже цілковитого знищення упродовж 1930–1939 рр.

Привірішенні проблеми був використаний комплекс загальнонаукових, міждисциплінарних, загальноісторичних та джерелознавчих *методів*: *хронологічний (метрологічний)* – для вивчення процесу появи документів, процесу їхнього функціонування, формування складу архівних справ та їхніх особливостей; *типологічний (палеографічний)* – для побудови типологічної схеми документів, встановлення їхнього значення,

⁸ Ковальчук О. Українське історичне джерелознавство доби романтизму: [Монографія] / Оксана Ковальчук. – К., 2011. – 324 с.

⁹ Ковальський М. Актуальні проблеми джерелознавства історії України XVI–XVII ст. П. С. Сохань та ін. – К. : Наукова думка, 1992. (Інститут української археології АН України, Археологічна комісія АН України). – С. 261–274.

¹⁰ Кравченко В. Украина, империя, Россия... (обзор современной украинской историографии). Приложение 3 / Владимир Кравченко // Западные окраины Российской империи / [Бережная Л. А., Будницкий О. В., Долбилов М. Д. и др.]; под ред. А. И. Миллера. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – С. 465–502.

¹¹ Миронець Н. Епістолярна спадщина українських громадсько-політичних діячів доби Центральної Ради як історичне джерело / Надія Миронець // Центральна Рада і український державотворчий процес: (До 80-річчя створення Центральної Ради): М-ли наук. конф., 20 берез. 1997 р.: В 2 ч. Ч. 2 / НАН України. Ін-т історії України; Відп. ред. Смолій В. – К., 1997. – С. 340–347; *її ж.* Просопографія як спеціальна історична дисципліна / Надія Миронець, Інна Старовойтенко // М-ли III Міжнар. Конгресу українських істориків “Українська наука на шляху творчого поступу”. Доповіді та повідомлення: В 3 т. – Луцьк, 2007. – Т. 1. – С. 247–252; *її ж.* Просопографія / Надія Миронець, Інна Старовойтенко // Спеціальні історичні дисципліни: Довідник: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / Войцехівська І. (керівник авт. колективу), Томозов В. Дмитрієнко М. та ін. – К.: Либідь, 2008. – С. 424–431.

¹² Ульяновський В. І. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Навч. посібник: У 3-х кн. Кн. 1. Сер. XV – кінець XVI ст. / Василь Ульяновський. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.

взаємозв'язку та часу появи; *історико-порівняльний (критичний)* – для виявлення загальних та особливих рис наявної в документах інформації, можливостей і критеріїв її перевірки; *ретроспективний (археографічний)* – для реконструкції подій, пов'язаних з розвитком автокефального руху 1917–1921 рр., інституалізацією УАПЦ (УПЦ), розвитку репресій і знищення цієї церкви; *біографічний (просопографічний)* – для аналізу виявлених джерел особового походження з точки зору наявної інформації, яка може бути використана для реконструкції просопографічного портрету діячів УАПЦ (УПЦ) та в інших дослідженнях.

Територіальні межі дослідження окреслені українськими етнічними землями, які під час Української революції входили до складу українських національних державних утворень, а в 1920–1930-ті рр. – до складу УСРР (з січня 1937 р. – УРСР), і де діяли осередки, в яких формувалися джерела з історії УАПЦ (УПЦ). Дослідження поширювалося на Німеччину, США і Канаду, оскільки тут опинилися вивезені після Другої світової війни документи і матеріали, виходили часописи ідейних послідовників УАПЦ формації 1921 р.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1917–1939 рр. Нижню межу визначено з огляду на те, що на Першому Всеукраїнському православному церковному Соборі УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. відбулася інституалізація цієї церкви, але головні засади і принципи УАПЦ (УПЦ) були декларовані у 1917 р., коли почався автокефальний рух. До дослідження залучено архівні матеріали ВПЦР, які зберігаються у фонді № 3984 ЦДАВО України за 1918–1929 рр., та матеріали інших архівних і бібліотечних зібрань, у тому числі документальні публікації емігрантів з України в післявоєнний період у Німеччині та США.

Вибір верхньої хронологічної межі обумовлюється тим, що хоча в листопаді 1935 р. постановою ВУЦВК УСРР церковну організацію УПЦ було офіційно ліквідовано, але виявлені документи свідчать про те, що єпископи і священники УПЦ нелегально діяли фактично до повного знищення православної ієрархії та руйнації церковної мережі у 1939 р.

Наукова новизна одержаних результатів визначається постановкою проблеми та її концептуальною розробкою і зумовлена як сукупністю й масштабністю поставлених завдань, так і засобами їх розв'язання. Внаслідок реалізованих авторкою джерелознавчих проектів у справі пошуку, археографічного опрацювання та публікації джерел з історії УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр., з'ясовано стан вивчення проблеми, окреслено основні історіографічні напрями й етапи дослідження, обґрунтовано класифікацію джерельного комплексу, виявлено додаткову архівну базу, визначено подальші напрями пошуку, дослідження і публікації документальних джерел.

Уперше у вітчизняній та зарубіжній історіографії всебічно досліджено масив джерел з історії УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр., який зберігся в Україні та в українській діаспорі, опубліковано археографічні збірники актових, наративних, просопографічних, спеціальних, судово-слідчих джерел, здійснено документальні публікації із застосуванням археографічних правил та методів, але з урахуванням специфіки і особливостей цієї церкви.

Ексклюзивне використання результатів обстеження архівно-кримінальних справ діячів цієї церкви в Україні, розсекречених інформаційних та оперативних документів радянських органів державної безпеки, пов'язаних з репресивною політикою влади, дозволило проаналізувати раніше недоступний для науковців джерельний пласт, який за своїм змістом виокремлюється навіть серед аналогічних справ церковних діячів інших православних напрямів в Україні цього періоду. Новизну дослідження визначає отриманий фактичний матеріал, вперше запроваджений до наукового обігу. Він демонструє процес розгортання руху за українізацію і автокефалію Православної церкви в Україні у 1917–1921 рр., формування організаційної структури УАПЦ, органів церковного управління, хід українізації, соборну діяльність, утворення комплексу богословської, богослужбової та полемічної літератури, дозволяє прослідкувати динаміку масових репресій проти діячів УАПЦ (УПЦ) 1920–1930-их рр. через комплекс внутрішніх документів відповідних підрозділів ДПУ й НКВС та архівно-кримінальних справ діячів УАПЦ (УПЦ).

Концептуально переосмислені та дістали подальше розроблення теоретичні положення про джерела з історії УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр., про структуру джерелознавчих студій і методи впорядкування понятійно-термінологічного апарату цього напрямку досліджень, особливості впливу процесів українізації, комуністичної та соціал-демократичної ідеологій, революційного піднесення мас, трансформації суспільства під час більшовицького експерименту в УРСР тощо.

До реалізованих **теоретичних завдань** належить розроблення методики пошуку, опрацювання та використання джерел з історії УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр. архівних джерел у вітчизняних державних архівах. Поки що недослідженими залишаються архівні фонди і колекції, які зберігають осередки української церковної діаспори, а також дотичні джерела. З огляду на це актуальним є удосконалення авторкою принципів систематизації джерельної бази, визначення найбільш важливих напрямів подальших досліджень.

Наукове значення дисертаційного дослідження полягає також у концептуальному уточненні історії Української православної церкви у ХХ столітті, розширенні просопографічних студій, з'ясування

українознавчого аспекту. Опрацювання комплексу джерел дозволило внести зміни в періодизацію їхнього виникнення, функціонування, способу зберігання або знищення, потенційних напрямів подальшого пошуку. Критичний перегляд на підставі наявної у джерелах просопографічної інформації щодо ролі конкретних особистостей в історії України допоміг подолати ідеологічні викривлення історичних подій, процесу формування богословської спадщини, ідеології і практики УАПЦ (УПЦ).

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в дисертації положення і висновки можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях наук гуманітарного профілю. Оприлюднені здобувачкою праці покликані розширити поле наукових досліджень, розробку таких напрямів гуманітарної науки як джерелознавство, археографія, архівознавство, історія України, українознавство, музеєзнавство, некрополезнавство, епістолологія, культурологія, мовознавство, біографістика, історія Української православної церкви, історія української діаспори.

Результати джерелознавчого дослідження з історії УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр. дозволяють сформулювати пропозиції стосовно втілення на державному рівні нової політики пошуку, збереження та використання джерел, копіювання або повернення вивезених з України до інших країн матеріалів і документів, а також тих, що виникли на продовження їх збереження та розповсюдження (сакральні речі, спогади, відбитки світлин, епістолярій, цифрові копії архівних документів тощо).

Апробація основних результатів дисертації проводилася на таких наукових заходах: Міжнар. наук. конф. “Українська держава в ХХ столітті: проблеми, уроки, перспективи” (Київ, 25.04.2001); Перші науково-практ. Софійські читання “Проблеми та досвід вивчення, захисту та використання архітектурної спадщини” (Київ, 27–28.11.2002); наук. конф. Національного заповідника “Софія Київська” “Нові дослідження давніх пам’яток Києва” (Київ, 22–23.11.2001); XIII Міжнар. круглий стіл “Історія релігій в Україні” (Львів, 20–22.05.2003); II Міжнар. науково-практ. конф. “Софійські читання”: “Сакральні споруди в житті суспільства: історія і сьогодення”, присвяч. 70-річчю утворення Софійського заповідника (1934–2004) (Київ, 27–28.11.2003); XIV Міжн. круглий стіл “Історія релігій в Україні” (Львів, 14–16.05.2004); Всеукраїн. наук. конф., присв. 125-річчю від дня народження Голови Директорії та Головного Отамана військ УНР С. Петлюри “Творча спадщина Симона Петлюри в контексті сучасного державотворення” (Київ, 20.05.2004); XVII Міжнар. круглий стіл “Історія релігій в Україні” (Львів, 14–17.05.2007); конф. до 125-річчя від дня народження Івана

Огієнка “Творча спадщина Івана Огієнка в контексті сучасного розвитку гуманітарних наук” (Київ, НАУ, 7–8.06.2007); II Всеукр. наук. конф. “Держава і церква в Україні за радянської доби” (Полтава, 18–19.10.2007); XIII Міжнар. Могилянські читання “Музейники ХХ – дослідники української сакральної культури” (Київ, 7–8.12.2007); XII Подільська історико-краєзнавча конф. (Кам’янець-Подільський, 22–23.11.2007); II Всеукр. наук. конф. “Держава і церква в Україні за радянської доби” (Полтава, 18–19.10.2007); III Міжнар. наук. конф.: “Українська діаспора: історичні пошуки, еміграційні явища, культурно-мистецькі набутки, функціонування наукових установ”, Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою Ніжинського держ. Університету ім. М. Гоголя (Ніжин, 30-31.05.2007); Всеукр. наук. конф. “Служіння і спадщина Митрополита Василя Липківського” (Київ, 17.11.2007); XVIII Міжнар. круглий стіл “Історія релігій в Україні” (м. Львів, 12–15.05.2008); Міжнар. наук. конф. “Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризація” (Київ, 29–30.09.2009); XX Міжнар. круглий стіл “Історія релігій в Україні” (м. Львів, 12–15.05.2010); XIV Міжнар. Могилянські читання “Мазепинська доба в культурі України” (Київ, КПЛ, 3–4 грудня 2009); XXI Міжнар. круглий стіл “Історія релігій в Україні” (м. Львів, 23–26.05.2011); X Міжнар. наук. конф. Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. На пошану київського митрополита Євгенія (Болховітінова) (Київ, 30.05.–1.06.2012); Наук. конф. з нагоди 75-ліття мученицької смерті етнографа, краєзнавця, священника, єпископа УАПЦ Марка Федоровича Грушевського (1865–1938) “НЕ ТУТ І НЕ В СІ ЧАСИ”, 3–4.10.2013 р. Історико-меморіальний музей М. Грушевського; Наук. конф. “Духовна спадщина Митрополита Василя Липківського”, 20.03.2014 р. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Symposium 2014 – Ukrainian Orthodoxy in the Global Family of Orthodox Churches: Past, Present and Future. Symposium 2014 is being organized by the National Executive of the Ukrainian Self-Reliance Association and with the support of Metropolitan Yurij and the Consistory of the Ukrainian Orthodox Church of Canada. Symposium 2014 will take place at the University of Toronto on May 8–10, 2014; Міжнар. наук.-практ. конф. “Історія та сучасні виклики непокараних злочинів радянського тоталітаризму проти Церкви”, Київ 11.06.2015 та ін.

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 51 наукову працю, у тому числі одноосібно – 1 монографію (34 друк. арк.), 20 наукових статей у періодичних фахових виданнях, 19 публікацій матеріалів наукових конференцій мають апробаційний

характер і 11 науково-документальних праць, які є публікаціями документальних джерел з історії УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр. з археографічним опрацюванням і підготовкою до них наукового апарату авторкою дисертаційного дослідження.

Структура дисертації зумовлена загальною метою й конкретними завданнями дослідження. Вона зорієнтована на логічну послідовність висвітлення виявлених документальних джерел, які відображають процес розгортання репресій радянської влади проти УАПЦ (1921–1930) та її наступниці – УПЦ (1930–1939). Дисертація складається з переліку умовних позначень, вступу, 7 розділів, висновків (основний текст – 410 с.), списку використаних джерел та літератури (1534 найменування). Загальний обсяг дисертації – 555 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами, формулюється мета та основні завдання дослідження, визначається його об'єкт, предмет, розкриваються новизна, практична цінність дисертації, даються відомості про апробацію, публікації, структуру та обсяг роботи.

Розділ 1. “Історіографія, джерела та методологія дослідження проблеми” складається з трьох підрозділів і присвячується аналізу існуючої на сьогодні історіографії вивчення проблеми в Україні та за кордоном, огляду документальних джерел з розподілом по архівах та методології дослідження, яка включає в себе теоретичні розробки сучасних українських істориків і джерелознавців у справі класифікації джерел з історії УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр., а також аналіз використання в документах ідеологічних засад та термінів.

У **підрозділі 1.1. “Стан наукового вивчення проблеми”** проаналізовано публікації з історії українського руху за автокефалію православної церкви 1917–1921 рр., Української автокефальної православної церкви (1921–1930) та її наступниці – Української православної церкви (1930–1939). Першими авторами публікацій про автокефальний рух і УАПЦ стали радянські державні діячі і публіцисти УСРР В. Еллан (Блакитний), Б. Кандідов (Фрідман), І. Сухоплюєв, Ю. Самойлович. Нечисленні публікації з'явилися в закордонній історіографії, зокрема праці О. Лотоцького, А. Річинського, В. Свистуна, В. Біднова, В. Завітневича, А. Жуковського, Н. Полонської-Василенко, І. Огієнка, І. Власовського, Б. Р. Боцюрківа, Ю. Мулика-Луцика та ін. Серед сучасних вітчизняних істориків досліджено роботи С. Білоконя, А. Зінченка, О. Ігнатуші, Я. Калакури. А. Киридон, В. Кравченка,

Д. Кузовенкова, В. Пашенка, Л. Пилявця, В. Піскун, В. Ульяновського, конфесійних істориків України та РФ. Однак жоден із дослідників не ставив за мету досліджувати увесь масив джерел з історії УАПЦ (УПЦ).

У підрозділі 1.2. “Формування, склад і структура джерел” з історії УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр. подано класифікацію джерел, запропоновану О. Ігнатушею, Я. Калакурою, Л. Пилявцем і В. Ульяновським, доповнено схемами розподілу джерел за типами і видами із зазначенням архівних фондів, які зберігаються в Україні та за кордоном, зокрема в ЦДАВО України (фонд № 3984 “Українська автокефальна церква. Відділ керівничий”), ЦДАГО України, Галузевому державному архіві Служби безпеки України, обласних архівах. Але частину джерел досліджено виключно по археографічним збірникам та періодичним виданням, які було опубліковано в Німеччині та США у післявоєнний період УАПЦ (Соборноправною), оскільки частину оригіналів документів було вивезено за кордон і вони відсутні в архівних фондах. Окремо розглянуто архівно-кримінальні справи діячів УАПЦ (УПЦ) та інші джерела нецерковного походження, які дають можливість дослідити останній період існування УПЦ до повного її знищення.

У підрозділі 1.3. “Методологія дослідження” представлено методи та характерні особливості дослідження теми. Спеціального дослідження вимагають методологічні проблеми джерелознавства історії УАПЦ (УПЦ) у міжвоєнний період, оскільки у радянські часи розвиток джерелознавства та археографії відбувався вкрай повільно, і обидва наукових напрями були повністю підпорядковані потребам партійно-ідеологічної діяльності. В умовах абсолютного панування єдиної методології дослідження джерел з історії будь-якої церкви або релігійного напрямку було в принципі неможливим через теоретичне заперечення необхідності вивчення “реакційних” та “ідеологічно-шкідливих” об’єктів, якими було проголошено церкву і релігію в СРСР.

В умовах суспільного зацікавлення історією православної церкви у ХХ столітті, джерелами з історії УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр. зокрема, на початку 1990-их рр. в Україні виникли нові напрями в історіографії та джерелознавстві, покликани запровадити до наукового обігу раніше недоступні документальні джерела. В процесі пошуку, археографічного опрацювання та публікацій окремих документів та документальних збірників, поряд з використанням випрацьованим попередньо загальним правилам едиційної археографії, виявилася потреба у виробленні спеціальних археографічних методик для описів цих документів і утворення наукового апарату, зокрема пошук біографічних даних репресованих церковних діячів, упорядкування розсекречених бібліографічних переліків, з’ясування обставин і засад державно-церковних відносин. Певним чином було використано методику і методологію видань, які виходили друком в середовищі української діаспори.

Окремо розглянуто методику роботи з архівно-кримінальними справами репресованих діячів УАПЦ (УПЦ) з урахуванням особливостей формування цих справ та їхнього сучасного зберігання, використання інформаційного потенціалу цього виду джерел для подальших історичних досліджень. Проаналізовано методичні вказівки для укладання кримінальних справ та їхнє практичне втілення на прикладі справ з ГДА СБ України та ЦДАГО України.

Розділ 2. “Собори УАПЦ: соборні діяння, ухвали та постанови” складається з шести підрозділів. У ньому подано аналіз *актових джерел* УАПЦ формації 1921 р., до яких відносяться документи і матеріали церковних Соборів, соборні діяння, ухвали і постанови, “Київські канони” 1921 р., протоколи Великих Микільських і Покровських Зборів.

У підрозділі 2.1. “Собор Київщини 22–26 травня 1921 р.” аналізуються документи і постанови цього Собору, який повинен був стати Всеукраїнським Собором УАПЦ і обрати митрополита-українця в якості предстоятеля цієї церкви, але через протистояння з проросійським єпископатом цієї мети не вдалося досягнути. Але постанови цього Собору уможливили скликання Першого Всеукраїнського Собору УАПЦ в жовтні 1921 р. В архіві зберігся тільки друкований варіант цих постанов, а також окремі документи, дотичні до Собору, які подані в контексті тих подій, які передували скликанню Собору Київщини і знайшли своє відображення у тексті постанов.

У підрозділі 2.2. “Перший Всеукраїнський православний церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р.” проаналізовано документальні складові того масиву соборних документів, зокрема листування передсоборного і соборного періоду 1921 р., передсоборні документи (відозви, протоколи українізованих парафій та ін.), стенограми засідань цього Собору, які подані у вигляді схеми розподілу оригіналів і копій документів з фонду № 3984 ЦДАВО України за кожний день засідання Собору від 14 до 30 жовтня, списки делегатів Собору, тощо. Цю схему було побудовано авторкою цієї роботи під час археографічного опрацювання виявлених соборних матеріалів для подальшої публікації у збірнику документів і матеріалів Собору у 1999 р.

У підрозділі 2.3. “Постанови Першого Всеукраїнського православного церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р.” подано розгорнутий аналіз виявленого у фонді № 3984 ЦДАВО України і археографічно опрацьованого для видання у 1999 р. повного оригінального варіанту постанов і ухвал Собору УАПЦ 1921 р. (“Київські канони УАПЦ 1921 р.”), з відновленням первісного варіанту тексту. За умови знищення або засекречення подальших перевидань цих постанов і ухвал в Україні, які були опубліковані після суттєвого редагування з міркувань політичної цензури в радянській Україні,

в українській діаспорі цей документ було перевидано окремими виданнями зусиллями УАПЦ (Соборноправної) та Українського Православного Братства ім. Митрополита Василя Липківського в США. Цей документ є соборною декларацією нових принципів і засад українського православ'я, які виробив Перший Всеукраїнський Собор УАПЦ в Софійському соборі у 1921 р.

У підрозділі 2.4. “Другий Всеукраїнський православний церковний Собор УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р.” розглянуто передумови скликання Собору УАПЦ, які склалися у 1926 р. (“вереснева криза”) і в дособорний період 1926–1927 рр., проаналізовано документи передсоборної наради (витяги з протоколів засідання Президії ВПЦР, листування з органами влади, обіжники до церковних рад і єпископів УАПЦ), протоколи, дотичні матеріали і списки учасників передсоборної наради ВПЦР 26–30 липня 1927 р., стенограми засідань Собору, які також подані у вигляді схеми розподілу оригіналів і копій документів з фонду № 3984 ЦДАВО України за кожний день засідання Собору від 17 до 30 жовтня, списки делегатів Собору. Цю схему також було побудовано авторкою цієї роботи під час археографічного опрацювання виявлених соборних матеріалів для подальшої публікації у збірнику документів і матеріалів цього Собору у 2007 р. Постанови Другого Собору УАПЦ 1927 р. включено до розгляду разом з іншими матеріалами з двох причин: 1) в архівних справах не виявлено тексту постанов (“Накази”) і тому вони були опубліковані за діаспорним виданням 1960 р. в США; 2) на відміну від “Київських канонів УАПЦ 1921 р.” ці накази вже не мали того значення і впливу на церковне життя ні в Україні, ні в церковному середовищі української діаспори. До розгляду були залучені також списки учасників Собору, з урахуванням виявлених в ЦДАВО України оригіналів мандатів, та інші документи і матеріали.

У підрозділі 2.5. “Надзвичайний” церковний Собор УАПЦ 28–29 січня 1930 р.” проаналізовано виявлені в архівах поодинокі джерела та оприлюднені окремі матеріали (спогади митрополита УАПЦ Василя Липківського, протопресвитера Демида Бурка), які вдалося віднайти. Через режим надзвичайної секретності, запроваджений після повного знищення УАПЦ, до сьогодні не віднайдено оригінальних матеріалів Собору, на якому було підписано документ про “самоліквідацію” цієї церкви. Тому до дослідження було залучено ті документи і матеріали, які не є оригіналами соборних діянь, але дозволяють хоча б почасти відтворити хід передсоборних і соборних діянь.

У підрозділі 2.6. “Екстрений” церковний Собор УПЦ 8–12 грудня 1930 р.” проаналізовано виявлені в архівах джерела та матеріали (спогади митрополита УАПЦ Василя Липківського, протопресвитера Демида Бурка), які містять інформацію про хід соборних подій.

Через режим надзвичайної секретності, запроваджений після повного знищення УАПЦ, до сьогодні також не віднайдено оригінальних матеріалів Собору, на якому відновлено організаційну структуру УАПЦ, але під назвою “УПЦ”.

У підрозділі 2.7. “Матеріали Великих Покровських і Микільських Зборів ВПЦР” проаналізовано окремі виявлені протоколи пленарних засідань ВПЦР, які повинні були відбуватися двічі на рік (на церковні свята св. Миколая весняного та св. Покрови) і були визнані соборчиками УАПЦ. Ці протоколи збереглися у фонді № 3984 ЦДАВО України, але частину цих протоколів було оприлюднено УАПЦ (Соборноправною) у післявоєнний період з вказівкою, що ці матеріали друкуються з архіву Є. Бачинського, уповноваженого ВПЦР в Києві на Західну й Центральну Європу.

Розділ 3. “Матеріали Всеукраїнської православної церковної ради” досліджено матеріали керівного органу УАПЦ, які відклялися з 1919 р. і до опечатання приміщення її канцелярії у 1929 р. під час підготовки до процесу “СВУ”. Діловодні матеріали ВПЦР умовно поділено на кілька груп, які мають різне наповнення, але є важливими для дослідження діяльності ВПЦР у справі розбудови церковної структури. Це програмні документи автокефального руху, церковні статuti, документи церковного діловодства та ін.

У підрозділі 3.1. “Програмні документи автокефального руху та УАПЦ” проаналізовано нечисленні документи, які збереглися серед канцелярських матеріалів ВПЦР, оскільки після остаточного утвердження радянської влади в Україні зберігання документації не радянського походження тягло за собою певні оргвисновки, а згодом стало приводом для репресій.

У підрозділі 3.2. “Церковні статuti” сконцентровані в кількох справах фонду № 3984 ЦДАВО України документи, і це дає можливість твердити, що кілька статутів УАПЦ часів Директорії УНР збереглися серед документів архівного фонду, але переважна кількість варіантів статуту УАПЦ відноситься до процесу, пов’язаного з тиском і шантажем ДПУ УСРР на провід УАПЦ, результатом яких і була реєстрація статуту 1926 р. Про статут УПЦ 1930 р. є тільки згадки у текстах протоколів допитів діячів УПЦ.

У підрозділі 3.3. “Церковне діловодство ВПЦР” розглянуто протоколи засідань самої ВПЦР та її Малої Ради, комісій, відділів і секцій ВПЦР, зокрема комісії зі складання історичного нарису УАПЦ за 1919–1924 рр. Офіційне листування ВПЦР за весь період її діяльності представлене архівними документами, зокрема листуванням з органами радянської влади, яке умовно можна поділити на кілька груп а) листуванням з приводу набуття храмів і церковного майна київських осередків УАПЦ, листівними проханнями до НКВС УСРР на дозвіл чергових церковно-організаційних зборів та хресних ходів парафій УАПЦ; б) листівними заявами від ВПЦР

або окремих діячів УАПЦ до відповідних підрозділів чи керівників ДПУ та НКВС у справах, що стосувались протестів проти репресивних заходів органів влади проти УАПЦ; в) листуванням з приводу отримання дозволів на виїзд за кордон. Окремим різновидом документації з канцелярії ВПЦР є шлюбні справи, тобто звернення громадян у справі реєстрації шлюбу та інших подібних питань.

У фонді № 3984 ЦДАВО України виявлене різноманітне листування ВПЦР, яке можна поділити на кілька напрямів: а) з єпископами УАПЦ та представниками єпископату інших церковних напрямів; б) з церковними осередками, які спочатку приєдналися до ВСПП, а потім у 1921 р. увійшли до складу УАПЦ, в т. ч. з приводу проведення заходів щодо вшанування пам'яті українського поета Тараса Шевченка; в) з окремими особами тощо. Виявлено також обіжники та інструкції місцевим осередкам УАПЦ, інформації та звіти інструкторів ВПЦР на місцях, списки і посвідчення уповноважених, супровідні документи для відряджень. Подано огляд матеріалів крайових, округових, районних та парафіяльних рад УАПЦ, обіжники та інструкції місцевим осередкам, матеріали крайових, округових, районних та парафіяльних рад УАПЦ за 1920-ті рр.

У підрозділі 3.4. “Документи щодо організації духовної освіти” подається аналіз документів про організацію Пастирських курсів для підготовки священиків українізованих парафій у 1921–1922 рр. та проекту утворення “Українського Богословника”, який повинен був стати духовною академією УАПЦ у 1927–1928 рр. Питома вага документації, яка відображає організацію роботи, склад викладачів, протоколи педагогічних нарад, фінансову документацію Пастирських курсів значно більша, ніж документів, які свідчать про спроби організувати заклад духовної освіти в період початку гонінь на УАПЦ з боку комуністичної влади, навіть не зважаючи на легалізацію цієї церкви у 1926 р. і дозвіл скликати Другий Собор УАПЦ у 1927 р.

У підрозділі 3.5. “Нариси історії парафій УАПЦ 1921–1926 рр.” проаналізовано великий пласт наративних джерел, який виник у зв'язку з святкуванням 5-ої річниці проголошення автокефалії, коли ВПЦР оголосила збір інформації по всіх парафіях УАПЦ про утворення, організацію та подальше життя осередків УАПЦ на Переяславщині, Чернігівщині, Глухівщині, Конотопщині, Ніжинщині, Борзенщині, Соснинщині та інших регіонах, де існували осередки цієї церкви з часів автокефального руху 1917 р.

Надіслані з місць до канцелярії ВПЦР парафіяльні літописи та звіти, які були підготовлені до друку і оприлюднені окремим археографічним збірником у 2012 р., дають величезний історичний, українознавчий і статистичний матеріал для дослідження процесів українізації на Наддніпрянській Україні, особливостей процесів

утворення православних осередків різних юрисдикцій, руйнівної дії органів комуністичної влади на місцях тощо.

Розділ 4. “Богословські та полемічні джерела” складається з 5 підрозділів і в ньому показано найголовніші апологетичні праці провідних діячів УАПЦ, богослужбові твори, які було запроваджено до церковного служіння в УАПЦ, гомілетичні твори, які представлені закордонними публікаціями проповідей митрополита УАПЦ Василя Липківського, церковно-полемічні публікації ідеологів УАПЦ, зокрема головного ідеолога цієї церкви В.Чехівського, та твори ідейних опонентів УАПЦ.

У підрозділі 4.1. “Апологетичні праці провідних діячів УАПЦ” розглянуто богословські праці, які збереглися в архівних справах з редакційними матеріалами часопису “Церква і Життя”. Митрополит УАПЦ Василь Липківський та інші діячі УАПЦ на початку 1920-их рр. написали українською мовою низку апологетичних праць на захист проголошення незалежності Української церкви, доводячи невідворотність розбудови УАПЦ як національної церкви українського народу. Подано огляд доробку українського соціал-демократа і богослова, голови Ідеологічної комісії УАПЦ В. Чехівського, зокрема, авторкою дисертації відновлено порядок виявлених у ЦДАВО України частин його праці “Основа визволення церкви від князівства тьми віку цього (Ефес. 6:10–13)” у редакційних матеріалах часопису “Церква і Життя” за 1927–1928 рр. Розглянуто богословський твір архієпископа Івана Теодоровича “Благодатність Єрархії У.А.П.Ц. (Української Автокефальної Православної Церкви)” та інших діячів УАПЦ.

У підрозділі 4.2. “Богослужбові твори” подано результати пошуку і аналізу публікацій П. Козицького, К. Стеценка та інших тогочасних композиторів у київській пресі періоду руху за автокефалію Української церкви, які було присвячено реформуванню української церковної музики. Проаналізовано огляд нотних видань музично-хорової комісії ВПЦР, зокрема перелік перекладених українською богослужбових творів, які було надруковано на шапірографі для розповсюдження в українізованих парафіях, у т. ч. проповідницьких відправ В. Чехівського “Визволення” та “Слово Хресне”. Розглянуто архівні документи про друк антими́нсів та церковних календарів УАПЦ в середині 1920-их рр.

У підрозділі 4.3. “Гомілетичні твори” представлено проповідями митрополита УАПЦ Василя Липківського, які той пересилав впродовж 1933–1936 рр. до Канади о. Петру Маєвському. Головну увагу звернуто на віднайдені варіанти подальших перевидань цих проповідей у вигляді збірників чи окремих публікацій у післявоєнний період зусиллями Українського Православного Братства ім. Митрополита УАПЦ Василя Липківського.

У підрозділі 4.4. “Церковно-полемічні публікації ідеологів УАПЦ” аналізуються відомості з обновленських періодичних видань, в яких друкувалися виступи на різноманітних церковних зібраннях цієї церкви, спрямовані проти УАПЦ і зокрема виступів В. Чехівського з критикою її діячів. З огляду на незначний обсяг документів, які містять богословську спадщину Обновленської церкви в Україні 1920–1930-их рр., це дослідження не є закінченим і потребує подальших пошуків оригінальних матеріалів.

У підрозділі 4.5. “Твори ідейних опонентів УАПЦ” розглянуто твори ідейних опонентів цієї церкви, оскільки дослідження джерел тільки однієї сторони, яка брала участь у полеміці, порушує дотримання методу всебічності і системності дослідження. Митрополити Володимир (Богоявленський) і Антоній (Храповицький) виступали проти автокефального руху і цей напрям підтримували їхні наступники, про що свідчать документи з архівного фонду № 3984 ЦДАВО України авторства єпископа Черкаського Назарія (Блінова) та підлеглого йому духовенства, матеріали церковних Соборів Обновленської церкви. Ідейним противником УАПЦ на чолі з митрополитом Василем Липківським залишався до кінця свого життя і митрополит Іларіон (Огієнко).

Розділ 5. “Джерела особового походження” складається з п’яти підрозділів, що включають в себе аналіз відомостей про особові справи діячів УАПЦ, які утворені в канцелярії ВПЦР у 1920-их рр. на весь склад кліриків цієї церкви, спогади учасників подій, епістолярій церковних діячів, некрологи та ті зображальні джерела, які містять одноосібні та колективні зображення діячів УАПЦ (УПЦ). Ці джерела мають різне походження, оскільки особові справи виявлено в ЦДАВО України, натомість такі види джерел як спогади, некрологи, епістолярій і фотографії виявилися майже відсутніми в Україні і тому ці джерела було досліджено в основному на закордонних документальних публікаціях, у періодичних виданнях зокрема.

У підрозділі 5.1. “Особові справи діячів УАПЦ” подано загальні відомості про ці справи, які нараховують 1276 архівних справ опису № 2 фонду № 3984 ЦДАВО України. Розглянуто різновиди анкет і персональних карток діячів УАПЦ, в т. ч. тих, які подавалися до відділів культів місцевих адмінвідділів. Окремо розглянуто проблему дослідження персонального складу єпископату УАПЦ (УПЦ) та визначено шляхи подальшої пошукової роботи в архівах колишніх органів держбезпеки, архівно-кримінальних справах.

У підрозділі 5.2. “Спогади” представлені в основному публікаціями цього виду джерел, які здійснили як діячі УАПЦ (УПЦ), так і їх опоненти з РПЦ – митрополити Антоній (Храповицький) та Євлогій (Георгієвський). У підрозділі розглянуто спогади військового священника о. Петра Білона,

спогади М. Мороза, праці митрополита УАПЦ Василя Липківського, І. Якиміва-Метана. Спогади нецерковних діячів представлено тільки витягом з “Щоденника” С. Єфремова про події, які відбулися на початку Другого Всеукраїнського Собору УАПЦ 1927 р.

У підрозділі 5.3. “Епістолярій церковних діячів” представлено виявленими і оприлюдненими в Україні та за кордоном листуванням діячів УАПЦ (УПЦ). Попри найбільші втрати цього виду джерел внаслідок репресій і зацікавлення карних органів влади у вилученні саме цього виду документів при обшуках і арештах, вдалося віднайти епістолярні джерела авторства митрополита УАПЦ Василя Липківського, опубліковані о. Петром Маєвським, митрополитів Миколи Борецького, Івана Павловського, Іларіона (Огієнка), архієпископа Івана Теодоровича, Євгена Бачинського, В. Чехівського.

У підрозділі 5.4. “Некрологи” подано аналіз цього різновиду мемуарних джерел. Таких джерел збереглося дуже мало з огляду на обставини репресій та практично повного знищення діячів УАПЦ (УПЦ) як “ворогів народу”, що унеможливило публікацію некрологів в церковних періодичних виданнях. Серед архівних матеріалів часопису “Церква і Життя” виявлено нечисленні некрологи, а також документи з повідомленнями про смерть священників УАПЦ. Специфічним повідомленням про panaхиду по С. Петлюрі є протоколи допиту В. Чехівського 1929 р. Після виїзду за кордон українських емігрантів по закінченню Другої світової війни ситуація вирівнюється і в періодичних церковних виданнях української діаспори поступово з’являються некрологи як на спочилих в еміграції діячів УАПЦ (УПЦ), так і на тих померлих церковних діячів і вірян, які приєдналися до УАПЦ (Соборноправної) вже за кордоном.

У підрозділі 5.5. “Зображальні джерела» досліджено як фотографії окремих представників УАПЦ (УПЦ), так і колективні. Після ліквідації УПЦ в УРСР до Другої світової війни такі світлини зберігалися у приватних архівах родичів та знайомих, а також у кримінальних справах репресованих діячів УАПЦ (УПЦ) як речові докази. У післявоєнний час виявилось, що більшість зображальних джерел вивезено за кордон емігрантами з України. Світлини опубліковано і розтиражовано Українським Православним Братством ім. Митрополита Василя Липківського в основному у часописі цього Братства в США. Це стосується фотографій священнослужителів УАПЦ, православних українських храмів, зображень визнаного УАПЦ формації 1921 р. “пророком” Тараса Шевченка та його пам’ятників як в УРСР, так і за її межами.

Розділ 6. “Церковні періодичні видання в Україні та за кордоном” складається з двох підрозділів, в яких в хронологічній послідовності досліджено періодичні видання спочатку УАПЦ, на сторінках яких

друкувалися джерела періоду існування УАПЦ у міжвоєнний період і матеріали ідейних послідовників цієї церкви за кордоном після Другої Світової війни.

У підрозділі 6.1. “Матеріали церковної преси в Україні 1920-их рр.” проаналізовано склад, структуру, зміст та обставини роботи редколегії на чолі з митрополитом УАПЦ Василем Липківським нечисленних церковних видань УАПЦ (“Церква і Життя”, “Церковні вісті”), які дозволено видавати органами радянської влади у 1926–1928 рр. Здійснено порівняльний аналіз опублікованих матеріалів церковної періодики з оригіналами статей та матеріалів, що збереглися в редакції часопису “Церква і Життя” у ЦДАВО України.

У підрозділі 6.2. “Періодичні видання УАПЦ (Соборноправної) за кордоном” проаналізовано матеріали з церковних періодичних видань тих церковних і світських діячів, які емігрували з України впродовж 1944–1945 рр. в складі УАПЦ формації 1941 р. на чолі з митрополитом Полікарпом (Сікорським), але вважали себе прямими продовжувачами церковної справи УАПЦ формації 1921 р. як “Церкви-Мучениці”, знищеної радянським комуністичним режимом. У виданнях, що виходили в німецьких післявоєнних таборах для переміщених осіб у 1940–1950-их рр., вони друкували вивезені з України документальні матеріали з історії УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр.: листи, фотографії, спогади, некрологи тощо. Основний масив опублікованих матеріалів складався з вивезених з України документів та з матеріалів з архіву представника УАПЦ в Західній Європі Євгена Бачинського.

Публікацію таких джерел продовжено в післявоєнний період у США. У підрозділі досліджуються матеріали церковного часопису “Церква і Життя”, який видавало друком Українське Православне Братство ім. Митрополита УАПЦ Василя Липківського в США у 1950–1980 рр. У підрозділі подано основні рубрикації часопису, які стосуються видання джерел з історії УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр., богословської спадщини митрополита УАПЦ Василя Липківського та інших ієрархів цієї церкви, полеміку з іншими церквами, критику православних ієрархів, некрологи та інші матеріали.

Розділ 7. “Джерела нецерковного походження” складається з п’яти підрозділів, в яких подано аналіз тих джерел, які стосуються державного впливу на існування УАПЦ в УСРР (УРСР), зокрема це документи радянських органів влади, таємні інструкції та зведення Секретного відділу ДПУ УСРР, документи процесу “СВУ” та їхній вплив на формування кримінальних справ проти діячів УАПЦ (УПЦ), судово-слідчі та реабілітаційні документи.

У підрозділі 7.1. “Документи радянських органів влади” розглядаються законодавчі акти, які з’явилися іще за Директорії УНР щодо проголошення Українською державою автокефалії

Православної церкви в Україні, але у 1919 р. після захоплення червоними військами українських земель були замінені на російське радянське законодавство. Йдеться про декрет про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, Адміністративний кодекс УСРР 1927 р., інші юридичні документи і положення, якими регулювалися церковно-державні відносини після встановлення радянської влади в Україні.

У підрозділі 7.2. “Таємні інструкції та зведення секретного відділу ДПУ УСРР” проаналізовано джерела, які ґрунтувалися на донесеннях секретних співробітників та завербованих у церковному середовищі інформаторів. Відомості за рубрикою “Автокефалісти” збереглися в ГДА СБ України тільки за 1927–1928 рр., але вони дозволяють зрозуміти механізм формування антицерковної політики, рівень обізнаності, аналітичних розробок і практичних настанов у справі внутрішньоцерковного розкладання як спецоперації чекістів проти УАПЦ.

У підрозділі 7.3. “Документи процесу «СВУ» і формування кримінальних справ проти діячів УАПЦ (УПЦ)” досліджуються документи цього процесу та кримінальні справи, відкриті проти діячів УАПЦ (УПЦ). У фонді № 6 (кримінальні справи на реабілітованих осіб) ГДА СБ України за архівним № 67098 ФП зберігається комплекс таких справ з 237 томів. Обвинувальний висновок у справі “СВУ” датований 7 лютого 1930 р. і затверджений підписом голови ДПУ УСРР В. Балицьким, містить звинувачення проти УАПЦ, які і стали предметом аналізу, зокрема у справі використання формулювань з цього документу у кримінальних справах церковних діячів.

У підрозділі 7.4. “Судово-слідчі документи” проаналізовано архівно-кримінальних справ діячів УАПЦ (УПЦ), починаючи від самих перших арештів та розстрілів усіх, причетних до діяльності цієї церкви. Цей перелік включає справи І. Тарасенка, архієпископа Олександра Яреценка, прот. Павла Вишневського, о. Миколи та Володимира Чехівських, М. Мороза, митрополитів УАПЦ Миколая Борецького та Василя Липківського, архієпископа Йосипа Оксіюка, о. Костянтина Бутвиненка, о. Харитона Говядовського та ін.

У підрозділі 7.5. “Реабілітаційні документи” проаналізовано документи реабілітації жертв політичних репресій в Україні, зокрема репресованих діячів УАПЦ (УПЦ). Абсолютну більшість цих діячів було реабілітовано посмертно, причому перша хвиля реабілітації після 1956 р. їх повністю обминула. Розглянуто також справи тих діячів, які з певних причин взагалі не були реабілітовані, а також рідкісні випадки, коли справи було закрито за відсутністю складу злочину. Окремою проблемою для дослідження є ті діячі, на яких взагалі не знайдено жодної архівно-кримінальної справи.

Висновки

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової задачі щодо дослідження і класифікації комплексу джерел з історії УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр., встановлено їх збереженість, достовірність, систему обліку і використання, особливості структури та інформаційного потенціалу. За результатами дослідження автором сформульовані такі найважливіші висновки.

1. З'ясовано, що стан збереженості джерел з історії УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр., попри великі втрати ХХ століття, є задовільним. Незважаючи на режим надзвичайної секретності і відсутність доступу дослідників до архівних матеріалів як самої УАПЦ (УПЦ), так і архівно-кримінальних справ репресованих діячів цієї церкви, велика частина документальних джерел збереглася, за винятком раніше вилучених або знищених матеріалів. Менша частина оригінальних джерел була вивезена по закінченню Другої Світової війни за кордон і поступово оприлюднена представниками української церковної діаспори у вигляді археографічних збірників, окремих документальних публікацій та періодичних видань.

Етапи дослідження і публікації джерел з історії УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр. у вітчизняній і зарубіжній історіографії суттєво відрізняються. Якщо в закордонній історіографії інтерес до УАПЦ (УПЦ) був постійний і після закінчення Другої Світової війни отримав розвиток процес подальших досліджень завдяки вивезеним з України і опублікованим документальним джерелам, то в радянській Україні історіографія не могла включати дослідження церковних джерел, як ідеологічно шкідливих. До того ж додалися проблеми з засекреченням архівів і відповідним розвитком виключно агітаційно-пропагандистського напрямку публікацій.

Після 1991 р. в Україну потрапили опубліковані в післявоєнний період джерела, а також почався складний процес повернення українських церков у суспільне життя країни. Це стимулювало інтерес до пошуку і публікації джерел з історії УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр., актуалізувало цю тему в українській історіографії з урахуванням нових підходів і методів дослідження.

При дослідженні особливостей розподілу архівних джерел з історії УАПЦ (1921–1930) – УПЦ (1930–1939) серед матеріалів фондів організацій та окремих осіб українських архівів виявилось, що через політичні репресії в контексті розгортання арештів учасників процесу “СВУ” у 1929 р. було вилучено канцелярський архів ВПЦР, який почасти був використаний для утворення архівно-кримінальних справ, а потім зберігався у спецховищі ЦДАЖР, м. Харків (нині – ЦДАВО України). Інші архівні матеріали з історії УАПЦ (УПЦ) частково

представлені у фондах інших організацій і установ, а також особових фондах церковних діячів, архівно-кримінальних справах у фондах Служби безпеки України.

2. Структурно-джерелознавчий аналіз комплексу джерел з історії автокефального руху 1917–1921 рр., УАПЦ (1921–1930) – УПЦ (1930–1939), зокрема документів Першого і Другого Всеукраїнських православних церковних Соборів УАПЦ 1921 р. і 1927 р., “надзвичайних” Соборів 1930 р. УАПЦ і УПЦ в контексті підготовки та проведення процесу “СВУ”, соборних діянь, ухвал та постанов, показав, що збереженість соборних документів є різною. Стенограми і дотичні документи Першого і Другого Всеукраїнських Соборів УАПЦ за 1921 та 1927 рр. збереглися майже повністю і можуть бути класифіковані за критеріями церковних соборних документів.

Через втручання органів держбезпеки і запровадження режиму секретності документи обох “надзвичайних” Соборів УАПЦ і УПЦ 1930 р. майже відсутні і виявлені фрагменти соборних матеріалів у вигляді епістолярних джерел, уривків з архівно-кримінальних справ діячів УАПЦ та публікацій в агітаційно-пропагандистських радянських виданнях поки не можуть бути класифіковані за попередньою схемою соборних документів.

3. Виявлений комплекс діловодних матеріалів канцелярії ВПЦР як керівного органу автокефального руху та УАПЦ з 1921 р., зокрема програмних документів автокефального руху та УАПЦ, церковних статутів в контексті боротьби за їх легалізацію радянською владою, основних видів діловодних матеріалів канцелярії ВПЦР впродовж її діяльності у 1919–1929 рр., наративних джерел, зокрема нарисів історії православних парафій в Україні за період українізації і приєднання до УАПЦ впродовж 1921–1926 рр., документів з організації духовної освіти класифікований за загальними критеріями діловодних документів. Дослідження показало, що тих програмних документів і варіантів церковних статутів, які були створені в період автокефального руху до встановлення радянської влади в Україні, в архівних справах фонду № 3984 ЦДАВО України майже не залишилося. Натомість, значно краще збереглися документи, які було утворено на підставі радянського декрету про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, починаючи з 1919 р.

4. Вперше виявлено та введено до наукового обігу унікальні архівні документи, які містять апологетичні праці провідних діячів УАПЦ, богослужбові та гомілетичні твори, церковно-полемічні публікації ідеологів УАПЦ та твори ідейних опонентів цієї церкви, які майже не збереглися у вітчизняних архівах та за кордоном, з метою визначення ідеологічної основи цієї церкви, причин внутрішньоцерковного

протистояння православних осередків в Україні 1920–1930-их рр. в Україні, а також, певною мірою, походження складових частин звинувачення діячів УАПЦ (УПЦ) під час репресій з боку комуністичної влади в період “великого терору”.

Джерелознавче дослідження документів, які було опубліковано в Україні та за кордоном в післявоєнний час, дозволяє стверджувати, що богословська спадщина митрополита УАПЦ Василя Липківського (1921–1927) незрівнянно більша ніж інших діячів цієї церкви, оскільки він навіть в період вимушеної бездіяльності і відстороненості від церкви у 1927–1937 рр. працював над апологетичними, богослужбовими, гомілетичними та перекладовими творами, писав і відправляв за кордон листи з проектами реформування церковного життя православних українців в США і Канаді. Натомість інші діячі УАПЦ (УПЦ), окрім В. Чехівського, майже не залишили по собі богословського, публіцистичного та епістолярного доробку.

5. Джерела особового походження, зокрема особових справ діячів УАПЦ, які відклалися в канцелярії ВПЦР до 1929 р., становлять окремий структурний підрозділ фонду № 3984 ЦДАВО України. Цей комплекс джерел містить величезний обсяг поки ще не залученої до наукового обігу інформації в галузях біографістики (анкетні дані священо- і церковнослужителів УАПЦ та членів їхніх родин), географії розповсюдження автокефального руху та парафій УАПЦ, статистичних розвідок для подальших соціологічних досліджень тощо.

Весь виявлений масив спогадів, епістолярію, некрологів та зображальних джерел (одноосібні та групові світлини діячів УАПЦ) є невеликим за обсягом, оскільки саме цей вид найбільше постраждав в період “великого терору” через вилучення та знищення таких документів під час арештів церковних діячів УАПЦ (УПЦ). Ті нечисленні джерела, які були вивезені за кордон містять унікальну просопографічну інформацію про особисте життя, церковне служіння, зовнішній вигляд і обставини смерті діячів УАПЦ (УПЦ).

6. Інформаційний потенціал виявлених церковних періодичних видань УАПЦ в Україні та за кордоном, зокрема церковної преси 1920-их рр. в УСРР, періодичних видань УАПЦ (Соборноправної) в Німеччині 1950-их рр. та в США до 1980-их рр. є досить великий, оскільки саме у цих періодичних виданнях були опубліковані вивезені з України фотографії, біографічні матеріали, епістолярій, спогади учасників подій, документи з історії УАПЦ та інші матеріали. Окрему частину оприлюднених на сторінках церковної періодики матеріалів склали матеріали з особистого архіву Євгена Бачинського, який отримав їх поштою від митрополита УАПЦ Василя Липківського та інших діячів УАПЦ як уповноважений УАПЦ в Західній Європі.

7. Стан збереження, обліку та використання джерел нецерковного походження, зокрема нормативно-розпорядчих документів радянських органів влади, оперативної діяльності, таємних інструкцій та зведень секретно-політичних підрозділів органів держбезпеки УРСР, документів процесу “СВУ” в контексті УАПЦ (УПЦ), специфіку формування судово-слідчих справ діячів УАПЦ (УПЦ), в тому числі інструкції по їх укладанню, і документів з питань реабілітації репресованих є задовільним і обумовлений обставинами збереження цих документів в ГДА СБ України. Після археографічного опрацювання документи і матеріали були оприлюднені в кількох збірниках.

Вищезгадані джерела нецерковного походження мають великий інформаційний потенціал у справі подальших досліджень засобів і механізму знищення церковного життя в УСРР, методів роботи чекістів, здійснених таємних акцій проти УАПЦ (УПЦ), залежності процесу оформлення кримінальних справ проти церковних діячів від документів процесу “СВУ”. Одним з найбільших досягнень у справі дослідження реабілітаційних документів є отримання достовірних свідчень про останні роки життя, засудження та точну дату смерті більшості церковних діячів.

Отже, дослідження джерел з історії УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр. і поява археографічних збірників та історико-джерелознавчих досліджень з цієї тематики актуалізували багато нових тем для дослідження, поповнили сучасні історіографічні студії в Україні, викликали суспільний інтерес до результатів архівних пошуків, зокрема щодо персоналій церковних діячів та їхніх біографій в контексті багатолітньої відсутності просопографічної інформації.

Тому на часі є створення загальноукраїнського електронного каталогу архівних фондів і справ, а також окремого каталогу персоналій церковних діячів УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр. для загального доступу тих, хто цікавиться долею своїх загиблих родичів зі складу українського духовенства зазначеного періоду, фахівців з гуманітарних наук тощо.

Проведене дослідження показало, що необхідно переформатувати на підставі отриманої в результаті джерелознавчого дослідження інформації відносно того складу архівних фондів державних архівів України, який залишився у спадок від радянських часів. Йдеться про те, що документи “клерикально-буржуазних організацій” було віднесено в кінець переліку архівних фондів. До того ж упорядкування документів в межах фонду було здійснено недбало, з порушеннями при укладанні архівних справ, навіть з віднесенням копій одного і того ж документу до справ в різних описах. Було з’ясовано, що особові матеріали протоієрея УАПЦ Кирила Стеценка нині знаходяться у двох державних архівах та Інституті рукопису НБУ ім. В. Вернадського.

У справі продовження процесу пошуку відомостей про діячів УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр. необхідно залучити інші державні інституції та організації, зокрема Інститут національної пам'яті та Національний заповідник “Биківнянські могили” з метою вивчення інформації про поховання страчених у Лук'янівській тюрмі, де також є нагальна потреба встановлення пам'ятного знаку на вшанування пам'яті розстріляних там усіх церковних діячів та встановлення пам'ятної дошки з іменами страчених. Окремого обговорення і вирішення вимагає проблема дослідження усіх масових поховань на території України з метою ідентифікації закатованих і розстріляних комуністичною владою українських громадян, зокрема церковних діячів. Очевидно, що кількість виявлених в архівах розстрільних справ не співпадає з кількістю реально знищених людей

Очевидною є потреба залучити матеріали з архівних фондів Російської Федерації, які стосуються української складової усіх репресованих у ГУЛАГ'у. Це ж саме стосується архівних матеріалів, які акумульовано у архіві церкви-пам'ятника Св. Андрія Первозванного в Саут-Бавнд-Бруці (Н. Дж., США), а також інших церковних і приватних архівів емігрантів з України.

Проведене джерелознавче дослідження джерел з історії УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр. може зацікавити представників різних напрямів гуманітарної науки в Україні та за її межами, зокрема релігієзнавців, у справі проведення історичної експертизи відомостей про сучасних православних церков в Україні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. *Преловська І.* Джерела з історії Української Автокефальної Православної Церкви (1921–1930) – Української Православної Церкви (1930–1939) : монографія / І. Преловська. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2013. – 696 с.

Рецензія: *Ластовський Валерій.* Джерела з історії УАПЦ–УПЦ: нова інформація – нові погляди (Джерела з історії Української Автокефальної Православної Церкви (1921–1930) – Української Православної Церкви (1930–1939) : монографія. – К., 2013. – 696 с.) / В. Ластовський // Український Археографічний Щорічник. Нова серія. Вип. 18. Український Археографічний Збірник. Том 21. – К. : Український письменник, 2013. – С. 762–766.

НАУКОВІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНИ ОСНОВНІ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ:

2. *Преловська І.* Джерела з історії Першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору 14–30 жовтня 1921 р. / І. Преловська // Студії з архівної справи та документознавства. – К.: Вид. УДНДІАСД, 2001. – Т. 7. – С. 71–77.

3. *Преловська І.* До проблеми дослідження архівних матеріалів з історії УАПЦ 1920–1930 рр. / І. Преловська // Студії з архівної справи та документознавства. – К. : Вид. УДНДІАСД, 2002. – Т. 8. – С. 256–260.

4. *Преловська І.* Ніжин і Ніжинщина в архівних матеріалах УАПЦ / І. Преловська // Література та культура Полісся. Полісся та Лівобережна Україна в історичному та культурному контексті. – Ніжин: Вид. Ніжинського державного педагогічного університету ім. Миколи Гоголя, 2002. – Вип. 17. – С. 194–196.

5. *Преловська І.* Організація навчальних закладів УАПЦ в Києві у 1920-х роках (на матеріалах фонду № 3984 ЦДАВО України) / І. Преловська // Український Археографічний Щорічник. – Вип. 7. – Київ; Нью-Йорк: Вид. М. П. Коць, 2002. – С. 105–123.

6. *Преловська І.* Надбання власної ієрархії Українською Автокефальною Православною Церквою (За матеріалами І Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р.) / І. Преловська // Злочин. Упорядник П. Кардаш. – Австралія. Мельбурн; К. : Фортуна, 2003. – С. 51–56.

7. Преловська І. Слідчі справи братів Чехівських як нове джерело до вивчення біографій репресованих діячів УАПЦ (1921–1930 рр.) / І. Преловська // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Науковий і документальний журнал. – К.: Сфера, 2003. – № 1 (20). – С. 258–277.

8. Преловська І. Нововиявлені архівні документи з історії І Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року / І. Преловська // Студії з архівної справи та документознавства. – К.: Вид. УДНДІАСД, 2004. – Т. 11. – С. 212–218.

9. Преловська І. Дослідження джерел з історії Української автокефальної православної церкви 1920–1930-х рр.: досягнення і перспективи / І. Преловська // Український Археографічний Щорічник. – Нова серія: вип. 10/11. Український археографічний збірник. – К., 2006. – Т. 13/14. – С. 51–72.

10. Преловська І. До 80-ї річниці скликання II-го Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. / І. Преловська // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Вип. XX. На пошану проф. Ф. Г. Турченка з нагоди 60-річного ювілею. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – С. 194–198.

11. Преловська І. “В цьому напрямку Ви могли б дуже багато зробити...” (До публікації доповіді Євгена Бачинського, виголошеної під час II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ в Києві 19 жовтня 1927 р) / І. Преловська // Пам’ятки. Археографічний щорічник. – К.: Вид. УДНДІАСД, 2007. – Т. 7. – С. 277–295.

12. Преловська І. Архівно-слідча справа проти УАПЦ Юрія Красицького як джерело до вивчення Софійського осередку УАПЦ у 1920-х рр. / І. Преловська // Лаврський альманах: Києво-Печерська Лавра в контексті української історії та культури: Зб. наук. праць. Вип 22 / Ред рада: В. М. Колпакова (відп. ред. та ін.) – К. : Фенікс, 2008. – С. 93–102.

13. Преловська І. М. У США є пам’ятник, а в Україні немає й вулиці імені першого Митрополита. До 145-річниці з дня народження Митрополита УАПЦ Василя Липківського (1864–1937) / І. Преловська // Свобода. Вид. Український Народний Союз. – № 33 від 14 серпня (п’ятниця) 2009 р. – С. 14.

14. Преловська І. Документальні матеріали з історії соборної діяльності Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) (1921–1930) – Української православної церкви (УПЦ) (1930–1937): спроба джерелознавчого аналізу / І. Преловська // Український Археографічний Щорічник. – Український археографічний збірник. – Т. 16/17. Нова серія. Вип. 13/14. – К.: Український письменник, 2009. – С. 127–158.

15. Преловська І. Огляд джерел діяльності київських парафій Української Автокефальної Православної Церкви у 1920–1930-х рр. /

І. Преловська // Наук. записки. Зб. праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 19. – Книга II. – Частина 1. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2009. – С. 45–55.

16. *Преловська І.* Переслідування та ліквідація УАПЦ (УПЦ) (1921–1938 рр.): огляд архівно-слідчих справ ГДА СБ України та ЦДАГО України / І. Преловська // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Науковий і документальний журнал. – К.; Харків : Права людини, 2009. – № 1(32). – С. 26–48.

17. Преловська І. М. Документи органів безпеки УСРР щодо життя та діяльності Екзарха України митрополита Михайла (Єрмакова) (1862–1929) / І. Преловська // Український Археографічний Щорічник. Нова серія. Вип. 15. Український Археографічний збірник. Т. 18. – К. : Український письменник, 2010. – С. 40 – 82.

18. *Преловська І. М.* Методи і принципи дослідження документальних джерел з історії Української автокефальної православної церкви (1921–1930) – Української православної церкви (1930–1939) / І. Преловська // Український Археографічний щорічник. Нова серія. Вип. 18. Український Археографічний Збірник. Том 21. – К. : Український письменник, 2013. – С. 63–100.

19. *Преловська І. М.* Обзор документальных источников по истории Украинской Автокефальной Православной Церкви (1921–1930) – Украинской Православной Церкви (1930–1939) / І. Преловська // Studia Humanitatis Электронный научно-образовательный журнал / ISSN 2308-8079. – Выпуск журнала: № 3, 2014. – Рубрика: История. PDF-версия: [prelovsk.pdf](#) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа до статті: www.st-hum.ru

20. *Преловская И. Н.* Документальные источники для исследования биографии митрополита Украинской Автокефальной Православной Церкви (1921–1927) Василия Липковского (1864–1937) / І. Преловська // Studia Humanitatis Электронный научно-образовательный журнал / ISSN 2308-8079. – Выпуск журнала: № 4, 2014. – Рубрика: История. PDF-версия: [prelovsk.pdf](#) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа до статті: www.st-hum.ru

21. *Преловська І.* Документальні джерела для дослідження персонального складу діячів УАПЦ (1921–1930) – УПЦ (1930–1939) / І. Преловська // the caucasus Economical and social analysis journal of southern caucasus referred journal. Azerbaijan – belarus-georgia-russia-turkey-ukraine // historiography and special historical disciplines. – April-June 2015. Volume 08 Issue 02. Tbilisi, Georgia 2015. С. 22–26.

ОПУБЛІКОВАНІ ПРАЦІ АПРОБАЦІЙНОГО ХАРАКТЕРУ:

22. *Преловська І.* Організація першої парафії УАПЦ в Софії 1919 р. / *І. Преловська* // Нові дослідження давніх пам'яток Києва. М-ли наук. конф. Національного заповідника “Софія Київська” 22–23 листопада 2001 р. – К.: Вид. Центр Національного заповідника “Софія Київська”, 2003. – С. 174–182.

23. *Преловська І.* Голгофа митрополита Василя Липківського / *І. Преловська* // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Праці XIV міжнар. наук. конф., м. Львів, 14 травня 2004 р. – Львів: Логос, 2004. – Книга 1. – С. 473–476.

24. *Преловська І.* Комітети вшанування пам'яті Симона Петлюри в Україні та за кордоном / *І. Преловська* // Творча спадщина Симона Петлюри в контексті сучасного державотворення. М-ли Всеукраїнської наук. конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження Голови Директорії та Головного Отамана військ Української Народної Республіки Симона Петлюри. Київ, 20 травня 2004 р. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С. 208–224.

25. *Преловська І.* Огляд джерел з репресивної політики радянської влади проти Української автокефальної православної церкви 1920–1930-х рр. / *І. Преловська* // Історія релігій в Україні. Наук. щорічник. Праці XV міжнародної наукової конференції, м. Львів, 16–18 травня 2005. – Львів : Логос, 2005. – Т. 1. – С. 491–496.

26. *Преловська І.* Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор 17–30 жовтня 1927 року – “Собор самопізнання” Української Автокефальної Православної Церкви / *І. Преловська* // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Праці XVII міжнар. наук. конф., м. Львів, 14–17 травня 2007 р. – Львів: Логос, 2007. – Т. 1. – С. 748–755.

27. *Преловська І.* Ставлення Івана Огієнка (митрополита Іларіона) до т. зв. “липківщини” / *І. Преловська* // Творча спадщина Івана Огієнка в контексті сучасного розвитку гуманітарних наук (до 125-річчя від дня народження Івана Огієнка). 7–8 червня 2007 р. Збірник доповідей. – К.: НАУ, 2007. – С. 54–58.

28. *Преловська І.* Володимир Мусійович Чехівський (1876–1937) – видатний діяч Української Автокефальної Православної Церкви (1921–1930) / *І. Преловська* // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції (22–23 листопада 2007 р.). – Кам'янець-Подільський, 2007. – С. 464–480.

29. *Преловська І.* Всеукраїнський Православний Церковний Собор 5–6 червня 1990 року: до питання про вивчення документальних джерел Української Автокефальної Православної Церкви / *І. Преловська* // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Праці XVIII міжнар. наук. конф., м. Львів, 12–15 травня 2008 р. – Львів: Логос, 2008. – Т. 1. – С. 800–809.

30. *Преловська І.* Процес ліквідації Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) (1921–1930) – Української православної церкви (УПЦ) (1930–1937): спроба джерелознавчого аналізу / І. Преловська // Держава і церква в Україні за радянської доби: Зб. наук. статей за матеріалами II-ої Всеукр. наук. конф., м. Полтава, 18–19 жовтня 2007 р. – Полтава: АСМІ, 2008. – С. 111–120.

31. *Преловська І.* Архієпископ Іван Теодорович – видатний діяч Української церкви в діаспорі / І. Преловська // М-ли III-ої Міжнар. наук. конференції: “Українська діаспора: історичні пошуки, еміграційні явища, культурно-мистецькі набутки, функціонування наукових установ”, Центр гуманітарної співпраці з укр. діаспорою Ніжинського Держ. Університету ім. М. Гоголя, м. Ніжин, 30–31 травня 2007 р. – Ніжин, 2007. – Вип. 6. – С. 108–111.

32. *Преловська І.* Юрій Красицький – дослідник сакрального мистецтва (20-ті роки ХХ століття) / І. Преловська // Могилянські читання. Зб. наук. праць. М-ли XIII Міжнар. Могилянських читань “Музейники ХХ – дослідники української сакральної культури”, Києво-Печерський державний заповідник, м. Київ, 7–8 грудня 2007 р. – К., 2007. – Ч. 1. – С. 102–110.

33. *Преловська І.* Усунення митрополита Василя Липківського від церковного служіння: передумови і наслідки / І. Преловська // Служіння і спадщина Митрополита Василя Липківського: м-ли Всеукр. наук. конф. Київ, 17 листопада 2007 р. – К., 2008. – С. 81–114.

34. *Преловська І.* Матеріали архівно-слідчої справи митрополита УАПЦ Миколая Борецького про останні богослужіння в Києво-Михайлівському Золотоверхому соборі 1929–1930 рр. / І. Преловська // Київ і Кияни. М-ли щорічної наук.-практ. конф. Зб. тез та доповідей, м. Київ, 18 грудня 2008. – К., 2008. – Вип. 8. – С. 115–120.

35. *Преловська І.* Сучасні джерелознавчі проблеми дослідження історії Православної Церкви в Україні в міжвоєнний період ХХ ст. Доповідь на VI Міжнар. наук. конф. “Православ’я – наука – суспільство: питання взаємодії”, присв. пам’яті митрополита Євгенія (Болховітінова) / І. Преловська // Болховітіновський Щорічник / Відповід. ред. К. Крайній; наук. ред. В. Ластовський. – К.: НКПІКЗ, “Фенікс”, 2009. – С. 171–185.

36. *Преловська І.* Процес “Спілки визволення України” 1930 р.: анатомія процесу розгортання політики насильства проти віри в УРСР. М-ли ХХ міжнар. наук. конф., м. Львів, 12–15 травня 2010 р. / І. Преловська // Історія релігій в Україні. Наук. щорічник, – Львів: Логос, 2010. – Кн. 1. – С. 701–708.

37. *Преловська І.* Проблема використання у архівно-кримінальних справах терміну “фашизм” щодо Української автокефальної право-

славної церкви (1921–1939) у міжвоєнний період / І. Преловська // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. На пошану київського митрополита Євгенія (Болховітінова). М-ли Дев'ятої Міжнар. наук. конф., м. Київ, 25 – 27 травня 2011 р. – К. : НКПКЗ, 2011. – С. 158–160.

38. *Преловська І.* Полемічні джерела з історії Української Автокефальної Православної Церкви (1921–1930) / І. Преловська // “Церква – наука – суспільство: питання взаємодії”, присв. пам'яті київського митрополита Євгенія (Болховітінова). М-ли XI Міжнар. наук. конф., Київ, 29–31 травня 2013 р. – К. : НКПКЗ, 2013. – С. 175–180.

39. *Преловська І.* Марко Федорович Грушевський, єпископ УАПЦ (1865–1938) (до 150-ої річниці з дня народження) / І. Преловська // Історія релігій в Україні” : науковий щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. – Львів : Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії, Вид-во “Логос”, 2015. – Книга 1. – С. 339–349.

40. *Преловська І.* Огляд і класифікація джерел з історії УАПЦ (1921–1930) – УПЦ (1930–1939) в контексті українознавчих студій / І. Преловська // Загартована історією. Ювілейний збірник на пошану професора Надії Іванівни Миронець з нагоди 80-ліття від дня народження / Збірник наук. праць / Упорядн. Піскун Валентина. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2013. – С. 100–122.

ОПУБЛІКОВАНІ ПРАЦІ, ЯКІ ДОДАТКОВО ВІДОБРАЖАЮТЬ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ:

41. Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р.: документи і матеріали / Упоряд.: Михайличенко Г., Пилявець Л., Преловська І. – К. ; Львів: Жовква, 1999. – 560 с.

Рецензія: Зінченко А. Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. Документи і матеріали / Упоряд. Г. М. Михайличенко, Л. Б. Пилявець, І. М. Преловська. – К.; Львів, 1999. – 560 с. / А. Зінченко // Український гуманітарний огляд. – Вип. 4. – Критика, 2000. – С. 227–231.

42. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (1907–1968) / Упоряд. Ляхоцький В., Московченко Н., Преловська І. – К. : УДНДІАСД, 2001. – Т. 2. – 477 с. [Серія “Пам'ятки”].

43. “Час вже і дорогій Кубані відгукнутись...” Вступне слово, публікація документів і примітки Ірини Преловської // Пам'ятки України: історія та культура. – К., 2005. – № 3–4 (148–149). – С. 106–111.

44. Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. Документи і матеріали / Упорядники С. І. Білокінь, І. М. Преловська, І. М. Старовойтенко. – К. : Оранта, 2007. – 698 с. [Серія “Джерела з історії Церкви в Україні”, кн. 2].

Рецензія: Ігнатуша О. Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. Документи і матеріали. Серія “Джерела з історії Церкви в Україні”, кн. 2 / Упоряд. С. Білокінь, І. Преловська, І. Старовойтенко. – К.: Оранта, 2007. – 699 с. / О. Ігнатуша // Наук. праці іст. фак-ту Запорізького держ. університету. – Вип. XXI. – Запоріжжя: Просвіта, 2007. – С. 543–546.

45. Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 5–6 червня 1990 р. Документи і матеріали / [Упорядник, автор передмови, коментарів та іменного покажчика І. Преловська] // Апологет. Богословський збірник Львівської Духовної Академії УПЦ КП. – Львів, 2007. – № 1–2 (12–13). – 125 с.

46. Іван Теодорович, Архієпископ УАПЦ в Америці й Канаді. Благодатність ієрархії УАПЦ (Української Автокефальної Православної Церкви) / [Упорядник, автор передмови, коментарів та іменного покажчика І. Преловська]. – К: Архангельський глас, 2010. – 200 с.

47. Бухарева І. В., Даниленко В. М., Окіннюк В. М., Преловська І. М. Репресовані діячі Української Автокефальної Православної Церкви (1921–1939): біограф. довідник. – К.: Смолоскип, 2011. – 184 с., іл.

48. Листи від громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона). 1910–1969 / Упорядник: І. Преловська та ін. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2011. – 744 с.

Рецензія: Степовик Д. В. Митрополит Іларіон (Огієнко) – в листуванні / Д. Степовик // Труди Київської Духовної Академії. Богословсько-історичний щорічник Київської православної богословської академії Української Православної Церкви Київського Патріархату / ред. кол.: архієп. Переяслав-Хмельницький і Бориспільський Епіфаній (Думенко) – гол. ред. [та ін.]. – [К.]: Київська православна богословська академія, 2012. – № 9. – С. 391–394.

49. Репресована УАПЦ. Політичні репресії проти священиків Української автокефальної православної церкви (1919–1938). За документами Галузевого Державного архіву Служби безпеки України // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ / Упорядники: І. Бухарева, С. Кокін, І. Преловська, Г. Смирнов. – К., 2005. – № 1/2 (24/25). – Ч. 1. – 344 с.

50. Репресована УАПЦ. Політичні репресії проти священиків Української автокефальної православної церкви (1919–1938). За документами Галузевого Державного архіву Служби безпеки України // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ / Упорядники: І. Бухарева, С. Кокін, І. Преловська, Г. Смирнов. – К., 2006. – № 1/2 (26/27). – Ч. 2. – 335 с.

51. “В Українській церкві велика була духовна сила...” Становлення Української автокефальної православної церкви в описах самовидців та учасників церковно-визвольного руху на Сіверщині та в Середньому Подніпров’ї. 1917–1925 рр. / Упоряд., автор вступної статті А. Л. Зінченко; археографічна підготовка документів та археограф. передмова, покажчики І. М. Преловської. – Ніжин, 2012. – 352 стор., іл.

АНОТАЦІЯ

Преловська І. М. Джерела з історії Української автокефальної православної церкви 1917–1939 рр.: збереженість, класифікація, актуалізація та інформаційний потенціал. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.06. – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни – Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Київ, 2015.

У дисертації вперше досліджено комплекс джерел з історії автокефального руху 1917–1921 рр., Української автокефальної православної церкви (1921–1930) та Української православної церкви (1930–1939), зокрема соборні документи, діловодні матеріали ВПЦР, церковні статuti, документи щодо організації духовної освіти, нариси історії парафій.

Окремо розглянуто апологетичні праці діячів УАПЦ, богослужбові та гомілетичні твори, церковно-полемічні публікації ідеологів УАПЦ та твори ідейних опонентів цієї церкви. Проаналізовано джерела особового походження: особові справи діячів УАПЦ, спогади, епістолярій, некрологи та зображальні джерела. Дано характеристику церковним періодичним виданням УАПЦ в Україні 1920-их рр. та за кордоном, зокрема виданням УАПЦ (Соборноправної) в Німеччині 1950-их рр. та в США 1950–1980-их рр.

Особливу увагу присвячено джерелам нецерковного походження – документам і матеріалам радянських органів влади та органів державної безпеки УСРР. Визначено стан збереженості та розподілу документальних джерел з історії УАПЦ (УПЦ) 1917–1939 рр. в українських архівах та за кордоном.

Ключові слова: джерелознавство, Українська автокефальна православна церква, Українська православна церква, просопографічні джерела, богословські праці, архівні справи, церковна періодика.

ANNOTATION

Prelovska I. Sources on the history of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church 1917–1939 biennium: preservation, classification, update and information potential. – Manuscript.

The thesis for receiving scientific degree of History Doctor, in historiography speciality 07.00.06. – source study and auxiliary sciences of history – Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies, Kyiv, 2015.

There is the first complex investigation of the sources about the autocephalous movement of 1917–1921s, Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (1921–1930) and Ukrainian Orthodox Church (1930–1939), including documents of UAOC in the 1921–1930 biennium, congress acts, statutes, documents about religious education, history chronics Church's parishes.

The apologetic, sermons and liturgical works, church polemical publications and works of the ideologues of UAOC are reviewed separately. As well as UAOC figures personal affairs, memoirs, correspondence and figurative sources. The UAOC church periodicals in Ukraine 1920s and abroad, including periodical UAOC Germany in 1950s. And in the US 1950–1980s biennium. The condition of preservation and distribution of documentary sources on the history of UAOC 1917–1939 in Ukrainian archives is determined, established which sources were published abroad, defined archival information potential for further criminal investigations about the repressed figures of the church.

Keywords: Sources, Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, Ukrainian Orthodox Church, prosopohrafical source, theological works, archival case, church periodicals.

АННОТАЦИЯ

Преловская И. Н. Источники по истории Украинской автокефальной православной церкви 1917–1939 гг.: сохранность, классификация, актуализация и информационный потенциал. – На правах рукописи.

Дисертація на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.06. – историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины – Институт украинской археологии и источниковедения им. М. С. Грушевского НАН Украины, Киев, 2015.

В диссертации впервые в украинской историографии исследован комплекс документальных источников по истории движения за автокефалию православной церкви в Украине 1917–1921 гг., Украинской автокефальной православной церкви (1921–1930) и ее преемницы Украинской православной церкви (1930–1939), рассмотрены схемы классификации документальных источников, которые отложились в фондах государственных архивов Украины, а также опубликованы за рубежом в эмигрантских кругах в послевоенный период в виде археографических сборников и отдельных документальных публикаций.

Проанализированы документы Всеукраинских православных церковных Соборов УАПЦ 1921–1930 гг., соборные деяния, постановления и новые церковные каноны, которые были приняты на Первом Всеукраинском православном церковном Соборе УАПЦ 1921 г., материалы Покровских и Никольских пленумов ВПЦР, которые также имели статус церковных Соборов.

В работе проанализированы деловодные материалы ВПЦР по организации церковного управления и богослужения УАПЦ, програмные документы автокефального движения 1917–1921 гг., церковные уставы УАПЦ в контексте репрессивных действий власти, документы по организации и функционированию пастырских курсов, нарративные документы, отражающие историю украинизации православных приходов в Украине и их присоединения к УАПЦ 1921–1926 гг.

Отдельно рассмотрены апологетические произведения ведущих деятелей УАПЦ по обоснованию каноничности этой церкви, богослужебные и гомилетические произведения митрополита УАПЦ Василия Липковского, церковно-полемические публикации идеологов УАПЦ и произведения идейных оппонентов этой церкви, которые сохранились в украинских архивах и за рубежом. Проанализированы просопографические источники: личные дела деятелей УАПЦ из архива ВПЦР, воспоминания современников событий, эпистолярный, некрологи и особенности их публикации, изобразительные источники (групповые и персональные фотографии церковных деятелей УАПЦ). Дана общая характеристика и структурный анализ церковных периодических изданий УАПЦ в Украине 1920-х гг. и за рубежом, в частности периодическим изданиям УАПЦ (Соборноправной) в Германии 1950-х гг. и в США 1950–1980-х гг., где их изданием занималось Украинское Православное Братство им. Митрополита УАПЦ Василия Липковского.

Особое внимание уделено изучению источников нецерковного происхождения – документам и материалам антицерковной деятельности советских органов власти и органов государственной безопасности УССР в организации подрывной деятельности в церковной среде, секретным инструкциям и еженедельным сообщениям

секретных сотрудников и осведомителей секретного отдела ГПУ УССР в 1927–1928 гг., документам процесса “Спілки Визволення України” и их влиянию на последующее формирование уголовных дел против деятелей УАПЦ (УПЦ).

Реабилитационные документы репрессированных деятелей этой церкви рассмотрены в контексте волн реабилитаций в СССР и после 1991 г. в Украине. Одним из достижений в деле исследования реабилитационных документов является получение достоверных свидетельств о последних годах жизни, осуждении и точной дате смерти церковных деятелей УАПЦ (УПЦ).

Ключевые слова: источниковедение, Украинская автокефальная православная церковь, Украинская православная церковь, просопографические источники богословские труды, архивные дела, церковная периодика.